

УДК 821.161.1.09.929

DOI 10.32782/2224-0926-2023-1-44-3

Качмар Марія Ігорівна

кандидат мистецтвознавства, старший викладач

Львівська національна музична академія імені М.В. Лисенка

<https://orcid.org/0000-0001-6276-9366>

ПЕРЕСПІВИ ЛІТУРГІЙНИХ ТЕКСТІВ ІРМОСІВ У ТВОРЧОСТІ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ

Досліджуються давні збірники церковних піснеспівів київської церкви як писемні пам'ятки співаних літургійних текстів, здійснюється порівняльний аналіз творчого доробку Григорія Сковороди з текстами рукописів і стародруків церковних піснеспівів, простежується вплив цих текстів на формування філософського світогляду українського філософа та культурного діяча XVIII ст.

Основою для дослідження стало видання творів Григорія Сковороди у редакції Леоніда Ушкалова, у якому аналізується і переосмислюється літургійно-співаний аспект. У творчому спадку Сковороди найчастіше цитованим зі співаних творів є ірмоси, хоча згадуються і інші жанри. Тематика образів канону переважає, а саме образи моря, через яке пройшов Мойсей і моря, в якому потопав пророк Йона, перегукується у автора із життєвським морем. Окрім цитування, автор також використовує переспівування літургійних текстів. Особливо показовими є «Сад божественних пісень», «Битва архистратига Михаїла», «Жена Лотова», «Діалог. Імя Ему: Потоп Зміин», а також окремі листи. Особливо виділяються тексти Різдяного ірмосу та ірмосу образу златому: перший переспіваний у творі «Сад божественних пісень» (пісня 5), другий переказаний у спогадах Михаїла Ковалинського, як філософський роздум. Звертається філософ і до теми пресвятої Трійці, як через літургійний текст, так і через пояснення триєдності Божества; до образу Світла, образу Богородиці. Аналіз сюжетів, тем, образів, структури жанрів сакральної літургійної поезії, зокрема ірмосів доповнило розуміння творчості Г. Сковороди.

Стверджується, що співані літургійні тексти органічно вpleтені у твори Григорія Сковороди, лексеми церковних піснеспівів органічно входили у словник мислення наших церковних культурних і громадських діячів, які часто теж були авторами поетичних і прозових творів.

Ключові слова: Григорій Сковорода, пісні, літургійні гимни, ірмоси, духовні образи.

Maria Kachmar. Interpretation of liturgical texts of irmos in the work of Hryhorii Skovoroda

This work is dedicated to ancient collections of chant books of the Kyiv church. Written records of sung liturgical texts remain poorly researched. This determines the special relevance of this study. This work is an attempt to trace the influence of these texts on the formation of the philosophical outlook of Hryhorii Skovoroda - the Ukrainian philosopher and cultural figure of the 18th century. It is realized by the method of comparative analysis of the creative work of H. Skovoroda with the texts of manuscripts and old editions of church hymns.

The publication of Hryhorii Skovoroda's works, edited by Leonid Ushkalov, became the basis and major auxiliary material for the work. Therefore, this work is to some extent a creative reinterpretation and addition of this edition, in particular, the liturgical-sung aspect is revealed in more detail. In Skovoroda's creative heritage, the most frequently cited of the sung works are irmos, although other genres are also mentioned. The theme of images from the canon is predominant, namely the image of the sea through which Moses passed and the sea in which the prophet Jonah drowned, echoes the author with the sea of life. In addition to quoting, the author also uses re-singing of liturgical texts. Especially revealing are the 'Garden of Divine Songs', 'The Battle of

Archstrategist Michael, 'Lot's Wife', 'Dialogue. Its name is serpent's flood', as well as separate letters. Specifically notable is the texts of the Christmas *Irmos* and the 'Irmos of the Golden Image': the first is re-sung in the work 'Garden of Divine Songs' (song 5), the second is retold in the memoirs of Mykhailo Kovalinsky, as a philosophical reflection. The philosopher also addresses the following topics: the Holy Trinity, both through the liturgical text and through the explanation of the trinity of the Godhead; to the image of Light, the image of the Mother of God. The study of plots, themes, images, and the structure of genres of sacred liturgical poetry, in particular *irmos*, added to the understanding of H. Skovoroda's work. Therefore, we can conclude that the sung liturgical texts are organically woven into the works of Hryhorii Skovoroda. In addition, it can be confidently asserted that the lexemes of church hymns were organically included in the vocabulary of the thinking of our church, cultural and public figures, who were also often authors of poetry and prose works.

Key words: Hryhorii Skovoroda, songs, liturgical hymns, hymns, spiritual images.

Вступ. Збереження і розвиток духовних і культурних надбань українського народу стало нагальним завданням політики національної безпеки, що записано у Стратегії національної безпеки України. Тому в останні десятиліття українські дослідники і виконавці намагаються повернути справжні скарби духовної спадщини, в тому й прослідкувати тяглість української традиції від часів давньої Русі до наших днів досліджуючи рукописи і стародруки. Одними з нечисленних духовних пам'яток, що збереглися є українські ірмологіони – музичні збірники церковних піснеспівів. Досі ці тексти є малодослідженими мовознавцями, оскільки їх увага більше приділяється біблійним текстам. Тому українські духовні співані тексти сьогодні потребують особливої уваги. Адже це ті тексти, за якими навчалися співати (подібно як за Псалтирем читати) і, які входили не тільки у церковну практику, але й у спосіб мислення визначних діячів української культури ще з часів Київської Русі. Наприклад, Кирило Турівський відомий не тільки своїми церковними творами-повчаннями, але й написанням співаного покаянного канону, який виконувався у часі посту¹. Важливим є те, що тексти гимнів виконувалися юним поколінням у співаній практиці української церкви впродовж віків. Тому розгляд цих текстів є актуальним завданням.

Одним з культурних і духовних джерел є спадщина Григорія Сковороди. Створюючи свої літературні твори Григорій Сковорода розкривав філософські істини, візантійські та європейські джерела християнської думки, в тому числі й зміст і розуміння текстів сакральних гимнів. Проте ці тексти не часто є об'єктом дослідження українських дослідників. Ймовірно, причиною цього є складність тематики, адже вона вимагає літургійних, філологічних і музикознавчих знань, тобто існує потреба в міждисциплінарних зв'язках. Тому, завданням статті є розглянути творчість Григорія Сковороди з позиції впливу на неї текстів церковних піснеспівів, які, вочевидь, також формували його філософські думки ще з юних літ. Тож ще одним завданням є віднайти переспіви гимнографічних текстів ірмосів у літературних текстах Сковороди.

Метою статті є дослідження впливу давньоруських текстів церковних піснеспівів на формування філософського світогляду Григорія Сковороди.

Матеріали та методи. Літературна спадщина Г. Сковороди сьогодні привертає увагу багатьох науковців. Окремі праці опубліковані за спогадами учня Сковороди Михайла Ковалинського, є розвідки Оксани Савенко, Наталії Пилип'юк, Тетяни

¹ Сиротинська Н. Перло многоцінне: музично-поетичний світ богородичної гимнографії. Тетюк Т. М., 2014, с. 169.

Шевчук, Валерія Шевчука, Людмили Софронової, Григорія Удода, Юрія Лавріненка, Івана Фльоринського, Гната Хоткевича, Марії Грація Бартоліні, Наталії Сиротинської, владики Ігоря Ісіченка та багатьох інших². Особливою є публікація творів Сковороди Леонідом Ушкаловим. Він вперше, аналізуючи творчість Г. Сковороди, згадує про переспіви окремих літургійних співаних текстів. Про зв'язок із деякими піснеспівами зазначає Ігор Ісіченко: «що прикметно: в кількох випадках біблійні тексти подаються в богослужбовій інтерпретації або у виразних конотативних зв'язках із богослужіннями: великим повечір'ям («С нами Бог, разумѣйте, языцы»), заупокійним каноном («Житейское море, воздвигаемое зря»), архиерейською літургією («Господи, призри с небесе и виждь, и посѣти виноград сей, его же...»). Це також дає змогу виявити механізм проєктування сакрального тексту в цивілізаційний простір, а отже й роль Церкви як чинника освячення світу»³.

Сюжети, теми, образи, жанри сакральної літургійної поезії є важливими і для розуміння творчості Г. Сковороди. Практика літургійного співу в часи братських шкіл, академій була не тільки релігійним обов'язком. Збірник співаних текстів *Ірмологіон* був впроваджений у систему шкільної освіти для навчання співів: «Підготовчим щаблем слугувало навчання у парафіяльних школах, де обов'язковою дисципліною був ірмолойний спів... Важливим щаблем підготовки дітей до колегіуму слугували парафіяльні школи, в яких дяки навчали руській грамоті та церковного співу. Про своє навчання в такій школі згадує й Ілля Тимковський, зокрема про «окремий» ірмолойний клас, де заняття з церковного співу відбувалися тричі на тиждень»⁴. У цьому збірнику зберігся репертуар різних гимнів, вживаних чи то в парохії чи монастирі чи катедральному соборі. Зберігся й ірмологіон з місцевості, де жив Григорій Сковорода, часу першої третини XVIII ст., який зберігається зараз у Москві (Москва, ГИМ, Син. певч. 1086)⁵.

Варто пам'ятати про діяльність Г. Сковороди як церковного співака-регента Києво-Могилянської академії й про те, що він згодом співав і в придворній петербурзькій капелі. Про музичну діяльність Сковороди згадує і його учень М. Ковалинський, а також сучасні дослідники Л. Махновець, О. Шреєр-Ткаченко і М. Боровик, П. Маценко, Л. Ярославич, Т. Шевчук⁶. Кожен з авторів звертав загально увагу на філософа як церковного співака, на біблійно-християнську тематику його творчості, не вдаючись у конкретизацію жанрів співаної літургійної поезії. Тому у нашому дослідженні спробуємо знайти переспіви і розкрити тему цитування ірмосів у творах філософа.

Слід зазначити, що ірмоси були особливим жанром, які пов'язували тематику Старого і Нового завітів. Дев'ять пісень переспівували події Старого та Нового Завіту, які оповідали про чуда: перехід Мойсея через Червоне море, пісня пророчиці Анни, пісня пророка Авакума про народження Христа, пісня «Світла», пісня пророка Йони про перебування череві кита, пісня трьох юнаків у печі, пісня Богородиці «Величає душа моя Господа». Ці ірмоси з цікавими сюжетами вивчалися щотижня з різними мелодіями

² Ушкалов Л. В. Григорій Сковорода: семінарії. Харків : Майдан, 2004. 776 с.

³ Ісіченко І., архієп. Сакральний простір «Саду божественних пісень» Григорія Сковороди. Слово і час. 2013. № 1(625). С. 58.

⁴ Безпалько В., Кузьмінський І. Музична спадщина Переяславського колегіуму. Київська Академія. 2020. Вип. 17. С. 99–118.

⁵ Українські та білоруські нотолінійні Ірмолої 16–18 століть : каталог і кодикологічно-палеографічне дослідження / Ясинівський Юрій. Львів, 1996. № 453.

⁶ Шевчук Т. Музичний код творчості Григорія Сковороди. Слово і Час. 2011. № 5. С. 24–35.

(8 гласів-ладів), які повторювалися шість разів у році. Тому не дивно, що Григорій Сковорода знав напам'ять ці тексти, і цитував їх саме **як тексти піснеспівів**, а не тільки як біблійних сюжетів. Один з ірмосів 2 гласу, **Образу златому**⁷ (з канону, який виконувався на свято святителя Миколая) став філософським роздумом, з яким поділився Сковорода. Зберіг цей спогад його учень Михайло Ковалинський: «Ежели по духовному разуму истории Образ златый, на полѣ Деирѣ служимый, есть мір сей, поле Деирово – время, печь огненная – плоть наша, разжигаемая желаніями, похотѣніями, суестрастіями, пламенами, жгущими дух наш; если тріе отроцы, не послужившіе твари и не брегшіе поклонитися Идолу златому, суть три главнѣйшія способности челоувѣческія, ум, воля и дѣяніе, не покаяющіеся духу міра сего, во злѣ лежащаго, и невреждены огнем любострастныя плоти, но прохладяся свыше Духом святым, пѣснословно изображают Дѣву Богоматерь, дѣвственное сердце, непорочность души челоувѣческой»⁸. І ось текст цього відомого ірмосу в рукописі ірмологіону 1736 року з м. Ворожба Сумської обл.:

Ірмос пісні 7 канону гласу 2⁹

Розкриваючи збірку автора *Сад божественних пісень*, можна впізнати репертуар Мінеї (богослужіння на нерухомі свята). У четвертій і п'ятій піснях згадується тема Різдва Христового, у шостій пісні – Богоявлення, у сьомій-восьмій – Воскресіння, у дев'ятій – св. Духа, у п'ятнадцятій – погребення Христа. Леонід Ушкалов, спираючись на Євхологійон Петра Могили 1646 року, а також на Октоїх, київський Осмогласник 1739 року, згадує жанр *стихир*. Звідси, у стихирі Богоявлення *Йордан возвратися* (із шостого

⁷ Варто зазначити, що існує також проблема серед церковнослов'янських текстів, а саме никонівської редакції. В багатьох ірмологіонах до середини XIX ст. використовували давньоруський текст української редакції, що позначилося на зміні в цьому ірмосі початку *О тілі златі змінилося на Образу златому, нерадиша на небрегоша, пламени на огня, прохладясами на орошасми*. Питання перекладів та редакцій церковнослов'янських текстів підіймали І.Огієнко, Г.Півторак, Г.Куземська. Це питання й досі є відкрите і чекає на дослідників-філологів. Добре було б створити інтернет-сторінку і наповнювати її текстами церковнослов'янськими XVII ст. дореформовими, реформовими і помало доповнювати українським перекладом із сучасного богослужіння. Це б дало можливість пошуку текстів, образів та сприяло б подальшому дослідженню.

⁸ *Сковорода Григорій*: повна академічна збірка творів / ред. Леоніда Ушкалова. Харків – Едмонтон – Торонто: Майдан; Видавництво Канадського Інституту Українських Студій 2011. С. 1355.

⁹ Ірмологіон 1736 р. Ворожба Сумська, рукопис, арк. 119.

царського часу), є тема хреста, що «сокрушив глави», і вона ж повторюється у неділю Хрестопоклінну. Ось, можливо і звідси ця тема переходить у пісню 6 *Саду божественних пісень*¹⁰. Також переспів стихирі з понеділка, гласу 1 міститься у Сковородинській пісні 29 «яко Петрови, спаси мя, Боже, и помилуй мя».

Та все ж, за нашим спостереженням, ірмоси канонів чисельніші у інтерпретації Сковороди. Розглядаючи *Сад божественних пісень*, бачимо, що пісня 17 є інтерпретацією теми переходу через Червоне море, пісня 29 – пісні пророка Йони серед бурі у човні. Власне, як у темах першої і шостої пісень канону. Цікаво, що пісні 12 і 14 із *Саду божественних пісень* містять по дев'ять строф, подібно структурі літургійному жанру канону (дев'ять пісень).

На початку збірки своїх пісень, у четвертій і п'ятій піснях Сковороди згадується тема Різдва, яка є завжди актуальною в українській літературі всіх часів, а в часи бароко особливо поширена у шкільних драмах Памви Беринди, Дмитра Туптала, Митрофана Довгалецького, Кирила Транквіліона-Ставровецького¹¹. На тему Різдва Григорієм Сковородою були створені такі тексти: *Ангели снижайтеся*, який до сьогодні виконується співано як паралітургійний кант¹²; гімн *З нами Бог*; і особливо близький піснеспів, що вдалося вперше спостерегти, це пісня *Тайна странна і преславна*, переспівує дев'яту пісню Різдвяного канону, котра співалася і на Всеношній і на Літургії як задостойник «Тайнство странно вижу и преславно»:

Таблиця 1

П'ята пісня Г. Сковороди (ліворуч) та ірмос дев'ятої пісні канону Різдва (праворуч)

<p>Тайна странна и преславна! Се вертеп вмѣсто небес! Дѣва херувимов главна, И престолом вышним днесь. А вмѣщен тот в яслѣх полно, Кого есть не довольно Вмѣститъ и небо небес.</p>	<p>Тайнство странное вижду і преславное: небо – вертеп, престол херувимский – Дѣву, ясли – вмістилище, в них же возлеже невимістимий Христос Бог, Єгоже воспівующе величаєм.</p>
---	--

¹⁰ Тема Богоявлення і Христових страстей часто перегукуються між собою з образами в літургійних текстах, див. Тимо М. Образно-богословські концепти Різдва Христового та Богоявлення співаних церковно-слов'янських текстів візантійського обряду. *Theorie und Geschichte der Monodie*. Band 11. Brno 2022, S. 337–362.

¹¹ Савенко, О. П. Різдвяні вірші Григорія Сковороди. Переяславські Сковородинівські студії: філологія, філософія, педагогіка (6). 2019. С. 136–139; Сиротинська Н. Перло многоцінне: музично-поетичний світ богородичної гімнографії. Тетюк Т. М., 2014, с. 192–194; Корній Л. Українська шкільна драма XVII–XVIII століть: проблема інтерпретації музичного компонента. Народна творчість та етнологія, 4 (386), 2020. С. 102–113.

¹² Отже маємо зв'язок із літургійною практикою та піснеспівами (які розглядаються у цій статті), із паралітургійними піснями (пісня 4), а також із партесним багатоголосим концертом у цитаті «Кто ли мене разлучит от любви твоей?» (пісня 7), про що пише Н. Сиротинська: «Зберігся партесний концерт невідомого українського автора «Кто ны разлучит от любви Божія», який побудований на парафразах з послання ап. Павла до Римлян (Рим. 12: 25, 28, 29), композиція якого майже точно співпадає з «Духовним концертом» Гайнріха Шютца», див. Сиротинська Н. Перло многоцінне: музично-поетичний світ богородичної гімнографії, с. 194.

У творах Григорія Сковороди знаходимо також лексику і словосполучення, які є цитатами з відомих літургійних гимнів, до прикладу «пѣснь побѣдную» з тексту Херувимської, а також з ірмосу пісні 1, першого гласу, з Октоїху «Пою Спасителю побѣдную пѣснь»¹³. Ця цитата переспівується у кількох творах, а саме у *Брані Архистратига Михайла*:

«О Сыне, рожден от Дѣвы! Во безстрастїя Глубинѣ, Тричастную Злобу Душы, Потопи, молюся. Да якоже во Тигмпанѣ, Во умерщвленном Тѣлеси, Воспою **побѣдную** пѣснь»... «И се! воспѣвающе воспѣли Архангелы и все Ангелское Воинство во Псалмѣх и Пѣніих, и Пѣснях Духовных **Побѣдную**»... «Тогда и на мою Главу возложен Вѣнец нетлѣнный. Архангелы, Пѣснь **Побѣдную** воспѣвше, возлетѣли в Горняя, и паки вселилися в седми Пирамидах, субботы велики нареченных»¹⁴.

Також у творі *Жена Лотова*:

«Царя со славою узрите, и Очи ваши узрят землю издалеча, добрались с Израилем до Гавани, до твердой Гавани Южнїя стороны, оставив Колеснице-гонителей со всадниками их во потопѣ вод многих, воспѣвая Господу нашему пѣснь **побѣдную**. Сїи на Колесницах, а тѣ на Конѣх»¹⁵.

З твору *Потоп зміин*: «Новая Луна и Солнце. От Бога Божественное. Воспой же, о Исаїе! Воспой нам Пѣснь **Побѣдную**. Се Израиль преїде Море!»¹⁶.

Згадка колісниць, потопу, коней, Ізраїля, моря апелюють до перспіву теми ірмосів першої пісні канонів всіх восьми гласів, де йдеться про перехід через Червоне море. А де згадуються ангели, прослава, там йдеться про пісню побідную з Херувимської пісні, або ж «отвержи житейскую печаль» наприклад, у творі *Толкованіє із Плутарха*: «Житейскія ли твои интересы разстроила клеветлива зависть? Отвержи убо житейскую печаль, а начни пектися о Господѣ»¹⁷.

Власне у правлених московських текстах того часу було «попеченіє», а в Г. Сковороди маємо «печаль», як і у пісні 30 із *Саду божественних пісень*: «ах отвержем печали»¹⁸.

Тема Св. Трійці також широко представлена у розглянутих творах. Власне Сковорода використовує фразу «трисолнечное єдинство», коли тлумачить образ Трійці. Слово «Трисолнечное» представлено у філософа у таких творах: *Бесіда 2-я Нареченная Observatorium*¹⁹, *Разговор із Букваря мира*²⁰, байка *Пчела і шершень*²¹. Л. Ушкалов коментує ці твори з посиланнями на тексти ірмосів, які ми доповнюємо :

1) дев'ята пісні п'ятниці третього тижня Великого посту:

«Свѣт и жизнь и вседѣтель, трисолнечное єдинство, Бог же и Господь...»²²;

2) пісня канону Полуношниць першого гласу:

«Єдино тя пою трисолнечное естество»²³;

¹³ Das altslavische Hirmologion: Edition und Kommentar Ch. Hannick. Weiher, 2006, с. 8.

¹⁴ Сковорода Григорій: повна академічна збірка творів. С. 44, 847, 851, 854.

¹⁵ Ibid, с. 796.

¹⁶ Ibid, с. 941.

¹⁷ Ibid, с. 1044.

¹⁸ Ibid, с. 87.

¹⁹ Ibid, с. 463.

²⁰ Ibid, с. 489.

²¹ Ibid, с. 173.

²² Das altslavische Hirmologion, с. 68.

²³ Сковорода Григорій: повна академічна збірка творів, с. 70.

3) Інші співані тексти містять цей образ : « Поем тя, единоначалнаго Бога и трисолнечнаго; Возсияй ми богоначалие трисолнечное; Нынѣ естество единственное богоначалие трисолнечное; единственнаго и трисолнечнаго божества; трисолнечный и единоначальный Боже»²⁴.

Розміщує Сковорода часто просто інципіти ірмосів, що може свідчити і про його роздуми над цими текстами, чи навіть на співану структуру, що потребує детального розгляду. Наприклад, на початку пісні 9, яка присвячена Св. Духу є інципіт *Разгласная возшумѣ...*, тобто цитата сьомої пісні канону на П'ятидесятницю зі словами «Согласная возшумѣ органская пѣснь, почитати златосотворенный бездушный истукан». Та у праці з творами Сковорода за редакцією Л. Ушкалова пояснюється, що: «Сковорода двічі (в діалогах «Разглагол о древнем мірѣ» та «Потоп змін») стверджував, що тут доречніше було б співати: «Разгласная возшумѣ...»²⁵.

Згаданий образ звіра у пісні 14 із *Саду божественних пісень* у фразах «Будь ты мнѣ Ираклій тщивый. Будь Иона прозорливый», та образ житейського моря у пісні 17 «Видя житія сего я горе, Кипящее, как Черное море», де знову ж є інципіт «Житейское море» є переспівами ірмосів шостої пісні воскресних канонів восьми гласів, як приклад із шостого гласу: «Житейское море, воздвигаемое зря напастей бурею, к тихому пристанищу Твоему притек, вопию Ти: возведи от тли живот мой, Многомилостиве»²⁶.

А у пісні 29 образ Йони зі Старого Завіту переплітається із образом Петра із Нового Завіту, який теж йшов по морі до Христа, і через сумніви потопав: «Ты в корабль моем спиши. Востани! Мой плач услыши!... Избави мя от напасти, Смири душетлѣнны страсти. Се дух мой терзают! Жизнь огорчают. Спаси мя, Петра, молюся!» (пісня 29)

Як у ірмосі пісні 6 третього гласу: «Бездна последняя грехов обыде мя, и исчезает дух мой; но прострый, Владыко, высокую Твою мышцу, яко Петра, мя, Управителю, спаси»²⁷.

Використовує Григорій Сковорода й різні літургійні метафори, які знову ж таки переспівуються у богослужіннях. Наприклад, «світ незаходимий», що є темою у ірмосі п'ятої пісні, зразок з восьмого гласу містить: «вскую мя еси отринул, свѣте незаходяй»²⁸. Ця фраза потрапляє у твір *Наркіс*: «Видите, что во Златой Главѣ Кумира вашего, Мыра сего, и во Вавилонской сей Пещѣ обитает и Субботствует Свѣт наш незаходимый»²⁹, чи в *Бесіди 1*:

«Яков. Для чего Называется Свѣтом?

Лонгин. Для того, что ни в одном Сердцѣ не бывает, развѣ в Просвѣщенном. Он всегда вмѣстѣ с незаходимым Свѣтом»³⁰.

У творі *Кольцо*, зустрічаємо і фразу:

«Сія дражайшая рѣчь достойна быть образом вышняго. Тут мнѣ вспомнилось, что наш Ермолай часто сам себѣ поет оду: «Свѣт блистанія твоего во свѣтѣ языков изыдет,

²⁴ Ibid, с. 71

²⁵ Ibid, с. 93.

²⁶ Das altslavische Hirmologion, с. 116.

²⁷ Ibid, с. 94.

²⁸ Ibid, с. 248

²⁹ Сковорода Григорій: повна академічна збірка творів, с. 236.

³⁰ Ibid, с. 519.

и возгласит бездна с веселием...»³¹, це є переспів ірмосу четвертої пісні Успення Богородиці: «сияние блистания Твоего, во свѣт языков изыдет, и возгласит Тебе бездна с веселием...»³². Також тропаря з четвертої пісні відомого Пасхального канону «Богоотец убо Давид пред сѣнным ковчегом скакаше играя...» потрапляє до згадуваного твору *Кольцо*³³. Як і зрештою відома стихира Великої п'ятниці, пов'язана з образом світла «Одѣйся свѣтом, яко ризою» цитується у *Іконі Алквіадській*³⁴ очевидно була добре відома Григорію Сковороді, який і сам був церковним співцем.

Потрапляють і цитати з канонів у тексти *листів*, писаних латиною. Наприклад, у листи до Михайла Ковалинського:

1) перемога ізраїльтян над Амаликом (лист 23), це знову тема першої пісні канонів, а ім'я Амалика згадується у каноні 4 гласу, пісні 1 з Богоявлення: «Моря чермную пучину невлажными стопами, древний пешешествовав Израиль, крестообразными Моисеовыма рукама амаликову силу в пустыни победил есть»³⁵;

2) «Глас слова» (лист 51) є цитатою з тропаря пісні 6, гласу 2 у вівторок «Глас Слова проповѣдавый, всѣх гласы воспріем, проси грѣхов прощение даровати вѣрою поющим тя»;

3) цитата «водна звіра» (лист 68) є вже згадуваним образом з ірмосу пісні 6.

І звісно тема Богородиці, яка є центральною темою канону, що оспівується у дев'ятій пісні. Образ «безневісної», «неневісної» згадується у багатьох творах, серед них *Хор природних благовісників*, *Жена Лотова*, *Брань архистратига Михаїла*, *Пря бісу*, *Потоп зміїний* (3 рази), у листі 87 до Якова Правицького (про Жену Лотову). Зокрема, приспів «Радуйся невісто неневістная» є дуже поширеним у служінні Акафісту.

Результати. У роботі зроблено порівняльний аналіз творів Григорія Сковороди «Саду Божественних пісень», «Битва архистратига Михаїла», «Жена Лотова», «Діалог. Имя Ему: Потоп Зміин», «Толкованіє із Плутарха», «Наркіс», «Кольцо», «Ікона Алквіадська» з текстами ірмосів, стихир, гимнів рукописних та друкованих ірмологіонів XVIII ст. і представлено численні переспіви релігійних текстів. Цікавою особливістю творів Сковороди є віднайдені співпадіння на структурному рівні пісень 12 і 14 «Саду Божественних пісень» і літургійного жанру канону, знайдено твори зі співпадінням тематики, лексики і словосполучень з відомих літургійних гимнів

Висновки. Отже, співані літургійні тексти були органічною частиною творчості Григорія Сковороди і виявлялися у поетичних текстах у вигляді цитат з різних співаних жанрів, а найбільше з канону і гимнів. Представлені до порівняння тексти з ірмосів і творів відомого українського філософа розкривають ще одну цікаву рису його творчості – зв'язок із піснеспівами, а головню з тогочасною співаною церковною практикою, яка в українській рецепції продовжувала візантійську співану традицію.

Література

1. Безпалько В., Кузьмінський І. Музична спадщина Переяславського колегіуму. *Київська Академія*. 2020. Вип. 17. С. 99–118.
2. Ірмологіон 1736 р. Ворожба Сумська, рукопис.

³¹ Ibid, с. 562.

³² Das altslavische Hirmologion. С. 18.

³³ Сковорода Григорій: повна академічна збірка творів. С. 586.

³⁴ Сковорода Григорій: повна академічна збірка творів. С. 753.

³⁵ Das altslavische Hirmologion. С. 110.

3. Ісіченко І., архієп. Сакральний простір «Саду божественних пісень» Григорія Сковороди. *Слово і час*. 2013. № 1(625). Січень. С. 52–63.
4. Корній Л. Українська шкільна драма XVII–XVIII століть: проблема інтерпретації музичного компонента. *Народна творчість та етнологія*. 4(386). 2020. С. 102–113.
5. Савенко, О.П. Різдвяні вірші Григорія Сковороди. *Переяславські Сковородинівські студії: філологія, філософія, педагогіка* (6). 2019. С. 136–139.
6. Сиротинська Н. Перло многоцінне: музично-поетичний світ богородичної гимнографії. Тетюк Т. М., 2014.
7. Сковорода Григорій: повна академічна збірка творів / ред. Леоніда Ушкалова. Харків – Едмонтон – Торонто : Майдан; Видавництво Канадського Інституту Українських Студій 2011. 1400 с.
8. Тимо М. Образно-богословські концепти Різдва Христового та Богоявленняспіваних церковно-слов'янських текстів візантійського обряду. *Theorie und Geschichte der Monodie*. Band 11. Brno 2022, S. 337–362.
9. Українські та білоруські нотолінійні Ірмолої 16-18 століть : каталог і кодикологічно-палеографічне дослідження / Ясиновський Юрій. Львів 1996.
10. Ушкалов Л.В. Григорій Сковорода: семінарії. Харків : Майдан, 2004. 776 с.
11. Шевчук Т. Музичний код творчості Григорія Сковороди. *Слово і Час*. 2011. № 5. С. 24–35.
12. Das altslavische Hirmologion: Edition und Kommentar Ch. Hannick. Weiher, 2006. 877 p.

References

1. Bezpalko, V., Kuzminskyi, I. (2020). Muzychna spadshchyna Pereiaslavskoho kolegiumu. Kyivska Akademiia. Vyp. 17. S. 99–118.
2. Irmologion, 1736. Vorozhba Sumska, manuscript.
3. Isichenko, I. (2013). Sakralnyi prostir «Sadu bozhestvennykh pisen» Hryhoriia Skovorody. *Slovo i chas*, 1 (625), Sichen, 52–63. [In Ukrainian]
4. Kornii, L. (2020). Ukrainska shkilna drama KhVII–KhVIII stolit: problema interpretatsii muzychnoho komponenta. *Narodna tvorchist ta etnolohiia*, 4 (386). S. 102–113.
5. Savenko, O. P. (2019) Rizdviani virshi Hryhoriia Skovorody. *Pereiaslavski Skovorodynivski studii: filolohiia, filosofiia, pedahohika*, 6, 136–139. [In Ukrainian]
6. Syrotynska, N. (2014). Perlo mnohotsinne: muzychno-poetychnyi svit bohorodychnoi hymnografii. Tetiuk T.M. 334 p. [In Ukrainian]
7. Skovoroda Hryhori: povna akademichna zbirka tvoriv (2011), red. Leonida Ushkalova. Kharkiv – Edmonton – Toronto: Maidan; Vydavnytstvo Kanadskoho Instytutu Ukrainskykh Studii. 1400 p. [In Ukrainian]
8. Tymo, M. (2022). Obrazno-bohoslovski kontsepty Rizdva Khrystovoho ta Bohoiavlenniaspivanykh tserkovno-slovianskykh tekstiv vizantiiskoho obriadu. *Theorie und Geschichte der Monodie*. Band 11. Brno. S. 337–362. [In Ukrainian]
9. Ukrainski ta biloruski notoliniini Irmoloi 16-18 stolit : kataloh i kodykolohichno- paleohrafichne doslidzhennia (1996) / Yasynovskyi Yurii. Lviv. 624 p. [In Ukrainian]
10. Ushkalov, L. V.(2004). Hryhori Skovoroda: seminarii. Kharkiv: Maidan. 776 s. [In Ukrainian]
11. Shevchuk, T. (2011). Muzychnyi kod tvorchosti Hryhoriia Skovorody. *Slovo i Chas*, 5, 24–35. [In Ukrainian]
12. Das altslavische Hirmologion: Edition und Kommentar Ch. Hannick. Weiher, 2006. 877 p. [In German]

